URUSH HODISASI VA UNING BADIIY ADABIYOTDAGI TALQINI

Xolboyev Sirojiddin Zuhriddinovich
Alfraganus universiteti
Magistratura bosqichi talabasi
Toshkent, O‘zbekiston
Olmosiy007@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada urush jarayonlarining badiiy adabiyotga qay tarzda ko‘chgani, Sharq va G‘arb xalqlarida yaratilgan folklor namunalaridan toki shu bugungi kungacha e’lon qilingan badiiy asarlarda qay tarzda talqin etilgani ilmiy asoslangan. Maqola umumiy tavsif shaklida bo‘lib, har bir romanga keying tadqiqotlarda to‘xtalish o‘rinli deb hisoblangan.

Kalit so‘zlar: adabiyot, urush, Qo‘chqor Norqobil, afg‘on, asar g‘oyasi, qahramonlar, vatanparvarlik, obrazlar.

Abstract. In the article, it is scientifically based on how the processes of war were transferred to fiction, and how they were interpreted in the works of art published to this day, from the examples of folklore created in Eastern and Western nations. The article is in the form of a general description, and it was considered appropriate to dwell on each novel.

Keywords: literature, war, idea of the work, Kochqor Norqabil, heroes, afghan, patriotism, images.

Аннотация: В статье с научной точки зрения рассматривается, как военные процессы перекочевали в художественную литературу и как они интерпретировались в художественных произведениях, опубликованных по сей день, на основе фольклорных образцов, созданных народами Востока и Запада. Статья носит характер общего описания, и было сочтено целесообразным подробнее остановиться на каждом романе в ходе дальнейшего исследования.

Ключевые слова: литература, война, идея произведения, Кочкор Норкабиль, герои, афганец, патриотизм, образы.

Kirish.

Urush deganda ijtimoiy guruhlar, millatlar, dinlar, davlatlar va harbiy-siyosiy bloklar o‘rtasidagi ziddiyatlarning qurol kuchi vositasida hal qilinishi tushuniladi. Urush hodisasi insoniyat tarixining eng ko‘p kuzatiluvchi jarayonlaridan biridir. Urushlar kelib chiqishining omillari turlicha bo‘lib, bu omillar urushning xususiyati va sodir bo‘lgan davriga bog‘liq. Urushlarni maqsadi, kelib chiqish asosi yoki ko‘lamiga ko‘ra shartli ravishda quyidagi turlarga ajratish mumkin:

1) jahon urushlari;

ISSN 3030-3907

2) milliy urushlar;
3) fuqarolar urushi;
4) diniy urushlar;
5) ozodlik urushlari;
6) mustamlakachilik urushlari.

Urush insoniyatning ijtimoiy, siyosiy va madaniy hayotiga katta ta’sir ko‘rsatgan. Davlatchilik taraqqiyoti, imperiyalarning paydo bo‘lishi yoki barham topishi, jahon siyosiy xaritasining o‘zgarishi kabi tarixiy hodisalar bevosita urush bilan bog‘liq holda ro‘y bergan. Bu muhim jarayonlar badiiy adabiyotda ham o‘z ifodasini topgan.

Urush va qahramonlarning jasoratlari haqidagi asarlar qadimiy tarixga ega. Barcha xalqlarning og‘zaki ijodida qahramonlik eposlari va jangnomalar mavjud bo‘lib, ular urush hodisalarini o‘zida aks ettirgan dastlabki asarlar hisoblanadi. Qadimgi Yunoniston va Rim afsonalarida, shuningdek, Gomerning “Iliada”, Vergiliyning “Eneida” dostonlarida tasvirlangan Gerakl, Tesey, Axilles, Ayaks, Odissey, Eney kabi bahodirlar, rus folklori qahramonlari: Ilya Muromets, Dobrinya Ivanovich, Alesha Popovich obrazlari, “Roland haqida qo‘shiq” (fransuz jangnomasi), “Sid haqida qo‘shiq” (ispan qahramonlik dostoni), “Nibelunglar haqida qo‘shiq” (nemis xalq eposi), “Beovulf haqida doston”, “Xildebrant haqida qo‘shiq” (german qabilalari qahramonlik qo‘shiqlari”), “Artur va dumaloq stol” (Britaniya ritsarlik romanlari turkumi); Sharq xalqlari adabiyotida esa “Ramayana”, “Mahabhorat” (hind xalq eposlari), “Gilgamish” (Mesopotamiya afsonasi), “Manas” (qirg‘iz xalq eposi), “Qirqqiz” (qoraqalpoq xalq dostoni), Abulqosim Firdavsiyning “Shohnoma” dostoni kabilar shular jumlasidandir.

Ularda qahramonlarning kuch-qudratini, fazilatlari va ma’naviy qiyofasini tasvirlashda urush asosiy vosita bo‘lib xizmat qilgan. Qahramonlarning botirlik, mardlik, vatanparvarlik, matonat va qat’iyat kabi xislatlari aynan urush epizodlari orqali bo‘rtib ko‘rinadi.

O‘zbek adabiyoti tarixida ham urush mavzusidagi asarlar yetarlicha uchraydi. O‘zbek xalq og‘zaki ijodining qahramonlik va jangnoma ruhidagi dostonlari, xususan, “Alpomish”, “Go‘r o‘g‘li”, “Avazxon”, “Hasanxon”, “Xoldorxon” kabi dostonlarda, yozma adabiyotimizda esa Alisher Navoiyning “Saddi Iskandariy”, Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma”, Muhammad Solihning “Shayboniynoma” (o‘zbek yozma adabiyoti tarixidagi dastlabki jangnoma-doston) kabi asarlarida urush tasvirlari muhim o‘ringa ega. Ularda ham jahon adabiyotining qadimgi namunalarida bo‘lganidek, urush qahramonlik va ulug‘vorlikni alohida ko‘rsatib beruvchi vosita sifatida tasvirlangan. “Alpomish”da bosh qahramon Hakimbek(Alpomish)ning Toychixon boshliq qalmoq qo‘shini

ISSN 3030-3907

bilan janggi, “Ravshan” dostonidagi Hasanxonning aka-uka kallar bilan birgalikda dushmanlarning dodini berishi tasvirlari qahramonlarning jangovar xislatlarini bo‘rttirib ifodalagan bo‘lsa, “Saddi Iskandariy” dostonida Iskandarning Doro ustidan qozongan g‘alabasi orqali adolat tantanasi g‘oyasi ifodalangan. “Shayboniynoma” dostonida hukmdorning qudratini ifodalashda uning qo‘shini janglarda ko‘rsatgan bahodirlik va jasorat namunalarini madh etish holatlari ko‘zga tashlanadi. “Boburnoma”da esa muallifning o‘z boshidan kechirgan janglari, harbiy yurishlari realistik usulda ifodalangan.

XIV – XV asrlarga kelganda G‘arbiy Yevropa ijtimoiy-madaniy hayotida jiddiy o‘zgarishlar yuzaga kela boshladi. Gumanizm g‘oyalari shakllanib, taraqqiy etdi. Bu jarayon adabiyotga ham o‘z ta’sirini o‘tkazib, eskicha an’anaviy g‘oya va mavzular o‘rnini yangicha qarashlar egallay boshladi. Bu jarayon Sharq mamlakatlari, xususan, musulmon Sharqida ancha vaqt o‘tib, juda sekinlik bilan ro‘y berdi. Sharq mamlakatlari adabiyotida (shu qatori o‘zbek adabiyotida ham) an’anaviylik, turg‘unlik yana uzoq davom etdi. XIX asr oxiri – XX asr boshlariga kelibgina bu yerlarda o‘zgarish va rivojlanish jarayoni boshlandi. Bundan farqli ravishda G‘arbiy Yevropada yangi fikrli faylasuf va san’atkorlar avlodi yetishib chiqdilar. Natijada XIV – XVI asrlar Renessans (Uyg‘onish davri) deb tarixga kirdi. Dante Alligeri, Franchesko Petrarka, Jovanni Bokachcho (Italiya), Fransua Rable (Fransiya), Uilyam Shekspir (Angliya), Migel de Servantes (Ispaniya) kabi adiblar ijodi natijasida adabiyotda yangi oqimlar paydo bo‘ldi. Ayniqsa, Migel de Servantesning “Don Kixot” romani urush va jangovar qahramonlik mavzusidagi ritsarlik romanlarining obro‘sini butunlay pasaytirib yubordi. Yozuvchining o‘zi ta’kidlaganidek, “ritsarlik romanlarini sidirg‘asiga fosh etish” maqsadida yaratilgan ushbu asar realistik romanchilikka asos soldi. Ushbu romanda satirik uslubda o‘rta asr ritsarlik romanlari keskin tanqid ostiga olinadi. Don Kixot obrazining ritsar bo‘lish va jasoratlar ko‘rsatish yo‘lidagi xomxayollari tasviri vositasida real hayotga mos kelmaydigan jangnoma va qahramonlik mavzusidagi ritsarlik romanlari rad etiladi.

XVIII – XIX asrlarda Yevropa ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotida yanada olg‘a siljishlar ro‘y berdi. Buning natijasida adabiyotda turli oqimlar yuzaga keldi va taraqqiy etdi. Ma’rifatchilik, romantizm va tanqidiy realizm kabi yo‘nalishlarda ijod qilgan adiblarning asarlarida yangi davr, yangicha qarashlar ifodalandi. Bu davrlarda yaratilgan asarlar markazida, avvalo, inson qalbi, shaxs erkinligi singari taraqqiyparvar g‘oyalar turadi. Shuningdek, urushning g‘ayriinsoniy mohiyati, insonlar boshiga soladigan kulfatlari ham o‘z aksini topdi. Masalan, mashhur fransuz adibi Viktor Gyugoning “To‘qson uchinchi yil” romanida shu xususiyat mavjud. Ushbu asarda “Buyuk fransuz burjua inqilobi” (1789–1794) yillari

ISSN 3030-3907

voqealari tasvirlangan. Fransuz zodagonlaridan biri, inqilobga qarshi bo‘lgan markiz de Lantenak inqilobchilar hukumatiga qarshi urush olib boradi. Unga qarshi yuborilgan Goven boshliq respublika qo‘shinlari Lantenak armiyasini mag‘lub etadi. Lantenak eski qal’aga yashirinib, qamalda qoladi. Dushmanga taslim bo‘lishni istamay, qal’aga o‘t qo‘yib yuboradi. O‘zi esa fursatdan foydalanib, qochib ketmoqchi bo‘ladi. Biroq bir necha bolalari bilan qal’a ichida qolib ketgan Fleshar ismli ayol dod soladi. Bu faryodni eshitgan Lantenak ortga qaytib, ayol va uning bolalarini olov ichidan olib chiqadi, buning natijasida o‘zi dushman qo‘liga asir tushadi. Lantenak hukumat tomonidan o‘limga hukm qilinadi. Ammo Lantenakning xaloskorligini o‘z ko‘zi bilan ko‘rgan Goven uni yashirincha ozod qilib yuboradi. Shunday qilib, asar qahramonlari taqdiri misolida mehr-shafqat, insonparvarlik masalasi ilgari suriladi va urush qoralanadi. Bunday misollarni yana ko‘plab uchratish mumkin. Masalan, fransuz yozuvchisi Prosper Merimening “Karl XIX saltanati solnomasi” asarida diniy urushlar, fuqarolik urushlari; buyuk ingliz shoiri Jorj Bayronning “Chayld Garoldning ziyoratlari” dostonida esa mustamlakachilik urushlari qoralanadi. Shu tariqa adabiyotda urushga nisbatan salbiy munosabat ko‘proq o‘rin egallashda davom etdi.

XX asr o‘zbek adabiyotida urush haqida yaratilgan asarlarning katta qismi jahon urushlari, ayniqsa II jahon urushi davri hayotini tasvirlagan. Urush yillari adabiyotining eng muhim xususiyatlaridan biri safarbarlik ruhining ustunligi edi.

Hukumat va partiya buyurtmasi asosida bir qator she’rlar, hikoya, qissa va romanlar hamda dramatik asarlar yaratildi. Biroq bu davrda yaratilgan asarlarning barchasini ham siyosiy buyurtma mahsuli deb qarash to‘g‘ri emas. Masalan, G‘afur G‘ulomning “Sharqdan kelayotirman” to‘plamiga kiritilgan insonparvarlik g‘oyasini ilgari suruvchi antifashistik ruhdagi she’rlari, Oybekning “Mahmud Torobiy”, Maqsud Shayxzodaning “Jaloliddin Manguberdi”, Hamid Olimjonning “Muqanna” kabi tarixiy mavzudagi dramatik asarlari mualliflarning shaxsiy tashabbusi va ijodiy rejalari mahsuli edi. O‘z-o‘zidan ma’lum bo‘ladiki, II jahon urushi yillari o‘zbek dramaturgiyasida tarixiy mavzudagi asarlarning salmoqli o‘rin tutgan. Tarixiy dramalarda o‘tmishdagi buyuk shaxslarning qahramonliklari, mardlik va jasoratini tasvirlash vositasida xalqni kurashga, g‘alabaga ruhlantirish, shuningdek, o‘zbek xalqining buyuk o‘tmishi borligini eslatish ham maqsad qilingan. Epik tur esa bu davrda lirika va dramaturgiyaga nisbatan ancha orqada qoldi. Shunday bo‘lsa-da, Abdulla Qahhorning “Asror bobo”, “Xotinlar” singari hikoyalari, “Oltin yulduz” qissasi, Oydinning “Umr sovg‘asi”, “Asl yor”, “Er yurak” kabi hikoyalari yaratilib, jang va mehnat frontlarida jonbozlik ko‘rsatgan insonlarning qahramonliklari, ichki kechinmalari va ruhiyati badiiy bo‘yoqlarda tasvirlandi.

ISSN 3030-3907

1979-yilda qo‘shni Afg‘onistonda “Savr inqilobi” deb nomlangan davlat to‘ntarishi amalga oshirildi. Buning natijasida fuqarolar urushi avj oldi. Sobiq SSSR hukumati Afg‘onistonda bo‘lib o‘tayotgan ushbu fuqarolar urushiga aralashib, internatsionalizm niqobi ostida bu davlatga hujum uyushtiradi. Bu harbiy harakatlarga ko‘plab o‘zbek yigitlari ham safarbar qilinadi. Afg‘on urushi ko‘plab insonlarning hayotini izdan chiqardi. Bu jarayonlar badiiy adabiyotimizda ham o‘z aksini topdi. Bu borada O‘tkir Hoshimov alohida ajralib turadi. Yozuvchining shu mavzudagi “Nega, nega-a-a?!” hikoyasi va “Tushda kechgan umrlar” romanida behuda qurbon bo‘lgan insonlarning fojiali taqdirini bayon etdi. Undan tashqari, Abdurashid Normurodovning “Qonli yo‘rgaklar” romani, G‘afur Po‘latovning “Xerirud faryodi” harbiy-dala qissasida ham afg‘on urushi fojialari tasvirlanadi.

Xulosa. Ushbu asarlarga xos umumiy xususiyat fojiaviy ruhning ustunligidir. Ikkinchi jahon urushi mavzusidagi asarlarning ko‘pchiligida, vatanparvarlik, qahramonlik g‘oyalari ustun tursa, afg‘on urushi mavzusida yozilgan barcha asarlarda tragik pafos yetakchi o‘rinda turadi. Chunki bu urush mohiyat jihatdan II jahon urushidan farq qilardi. II jahon urushi ham katta fojia va kulfatlarga sabab bo‘lgan, lekin unda qatnashgan o‘zbek sovet jangchilari Vatan himoyasi yo‘lida jang qilgandilar. Shu tufayli ham II jahon urushi haqidagi asarlarda qahramonlik ruhi yetakchilik qiladi. Afg‘on urushi esa yurt ozodligi uchun emas, Sovet hukumatining siyosiy rejalari uchun xizmat qildi. Shu tufayli ham afg‘on urushi mavzusidagi asarlarda qahramonlik emas, fojiaviylik ruhi yetakchi xususiyat kasb etadi. Umuman olganda, XX asr adabiyoti ijtimoiy-siyosiy jarayonlar bilan hamnafas holda rivojlandi. Davrning muhim voqealariga hozirjavoblik bilan yondashdi. Ayniqsa, urush mavzusida juda ko‘p asarlar yaratildi. Ularda urushning vayronkor mohiyati realistik obrazlar vositasida aks ettirildi.

Adabiyotlar.

1. Ulug’ov Abdulla. “Adabiyotshunoslik nazariyasi”, T.:G’ofur G’ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018.
2. Ahmad S. Ijod va jasorat. //Ahmad S. Yo‘qotganlarim va topganlarim. T: SHARQ, 2000
3. Азизов Қ., Қаюмов О. Чет эл адабиёти тарихи. – Т.: Ўқитувчи, 1987.
4. Каримов Н., Мамажонов С., Назаров Б., Норматов У., Расулов А. XX аср ўзбек адабиёти тарихи. – Т.: Ўқитувчи, 1999
5. Норматов У. Бадиий кашфиёт. “Ўзбекистон овози” gazetasi, 1996-yil 30-oktabr.
6. Qosimov A., Xo‘jayev S. XX asr G‘arb adabiyoti. – Toshkent: “Akademnashr”, 2011

ISSN 3030-3907

7. Norqonil Q, “Daryo ortidagi yig’i”, T.:G’ofur G’ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2021.
8. Norqonil Q, “Urush tugasa ayting, qaytib kelaman”, T.:Yangi asr avlodi, 2021.
9. Норқобил Қўчқор. Кўзларингни кўргани келдим. Самодил: ҳикоялар. – Тошкент: “Янги аср авлоди”, 2018.
10. Норқобил Қўчқор. Осмон остидаги сир. Самодил: ҳикоялар. – Тошкент: “Янги аср авлоди”, 2018.

ISSN 3030-3907